

वाळू/रेती निर्गती सुधारित धोरण

महाराष्ट्र शासन

महसूल व वन विभाग

शासन निर्णय क्रमांक: गौखनि-१०/०५१२/प्र.क्र.३००/ख

मंत्रालय, मुंबई - ४०० ०३२.

तारीख: १२ मार्च, २०१३

पहा —

- १) शासन ज्ञापन क्रमांक: महसूल व वन विभाग, क्रमांक गौखनि १०८६/५६६/३०२०/ख, दिनांक : २८ मार्च, १९८९
- २) शासन परिपत्रक क्रमांक: महसूल व वन विभाग, क्रमांक : गौखनि १०९८/प्र.क्र.१४१/ख, दिनांक : ०३ जुलै, १९९८
- ३) शासन परिपत्रक क्रमांक: महसूल व वन विभाग, क्रमांक : गौखनि १०/२००१/प्र.क्र.२३/ख, दिनांक : २७ फेब्रुवारी, २००१
- ४) शासन पत्र क्रमांक: महसूल व वन विभाग, क्रमांक : गौखनि १०/२००१/प्र.क्र.३०/ख, दिनांक : २४ फेब्रुवारी, २००३
- ५) शासन निर्णय क्रमांक: महसूल व वन विभाग, क्रमांक : गौखनि १०/प्र.क्र.३२/ख, दिनांक : २५ ऑक्टोबर २०१०

प्रस्तावना —

याचिका क्र. ४८३०/२०१० संदर्भात माननीय उच्च न्यायालय, मुंबई यांनी वाळू / रेती धोरण निश्चितीचे शासनास आदेश दिले होते. त्यानुसार माननीय उच्च न्यायालयासमोर सुधारित धोरण सादर करण्यात आले होते. सदर धोरणास माननीय उच्च न्यायालयाने अनुमती दर्शविल्यानंतर शासन निर्णय क्र.गौखनि-१०/०२/२००८/प्रक्र.३२/ख, दि.२५.१०.२०१० अन्वये वाळू / रेती या गौण खनिजाच्या निर्गतीबाबतचे सुधारित धोरण निर्गमित करण्यात आले होते.

त्याचवेळी सरकारी अभियोक्ता, मा.उच्च न्यायालय, मुंबई यांनी या सुधारित धोरणाच्या अंमलबजावणीसंदर्भात काही अडचणी उद्भवल्यास भविष्यात काही बदल करण्याची आवश्यकता भासल्यास या धोरणामध्ये आवश्यक ते बदल करण्यास परवानगी देण्याची विनंती माननीय उच्च न्यायालयास केली होती. त्यास मा.उच्च न्यायालयाने सहमती दर्शविली होती.

राज्यातील वाळू / रेती या गौण खनिजाचे निर्गतीबाबत दिनांक २५.१०.२०१० च्या शासन निर्णयान्वये निश्चित करण्यात आलेल्या धोरणातील तरतुदीबाबत माननीय उच्च न्यायालयात दाखल झालेल्या याचिकांमध्ये माननीय उच्च न्यायालयाने पुढीलप्रमाणे आदेश दिलेले आहेत :-

(अ) मा.उच्च न्यायालय, मुंबई येथे दाखल जनहित याचिका क्र. ०१/२०११ मध्ये दिनांक ३०.०६.२०११ रोजी मा.उच्च न्यायालयाने, पारंपारिक पध्दतीने हातपाटी व डूबीचा व्यवसाय करणा-या स्थानिक लोकांना लिलाव पध्दतीने परवाना घेण्यास येणा-या अडचणी विचारात घेऊन हातपाटी व डूबीसाठी विनालिलाव पध्दतीने परवाना देण्याबाबत शासनाने योग्य तो निर्णय घ्यावा, असे आदेश दिले आहेत.

(ब) मा. मुंबई उच्च न्यायालयाने जनहित याचिका क्र. ११६/२०१२ मध्ये वाळू / रेती निर्गती धोरण शासन निर्णय दिनांक २५.१०.२०१० मधील परिच्छेद A (८) मध्ये सुधारणा केल्याशिवाय हातपाटी व डूबीसाठी राखीव असलेल्या काही गटात लिलाव प्रक्रिया करू नये असे आदेश दिले आहेत.

(क) मा.सर्वोच्च न्यायालयाने एसएलपी क्रमांक १९६२८-१९६२९/२००९ मध्ये दिनांक २७.२.२०१२ रोजी दिलेल्या आदेशानुसार, गौणखनिज उत्खननापुर्वी पर्यावरण अनुमती घेणे आवश्यक केले आहे.

(ड) तसेच दिनांक २५.१०.२०१० च्या शासन निर्णयान्वये निश्चित केलेल्या वाळू / रेती निर्गतीच्या धोरणातील तरतुदींची अंमलबजावणी करताना काही अडचणी निदर्शनास आल्याने, त्यामध्ये सुधारणा करणे आवश्यक आहे.

माननीय सर्वोच्च न्यायालय व माननीय उच्च न्यायालयाने दिलेले उक्त आदेश, वाळू / रेती निर्गती धोरणाच्या अंमलबजावणीतील अडचणी इत्यादी बाबींचा साकल्याने विचार करून, पर्यावरण

संतुलन राखत समतोल व स्थायी विकास साधणे, त्यात लोकांना सहभागी करून घेणे, पारंपारिक व्यवसाय करणा-यांच्या हिताचे रक्षण करणे, लिलाव प्रक्रियेत पारदर्शकता आणणे, आणि अवैध उत्खनन व वाहतुकीच्या घटनांना आळा घालून राज्याच्या महसूलात वाढ करणे, या दृष्टीने शासनाने पुढीलप्रमाणे धोरण निश्चित करण्याचा निर्णय घेतला आहे.

शासन निर्णय—

वाळू/रेती निर्गती धोरणाबाबत दि. २५.१०.२०१० चा शासन निर्णय अधिक्रमित करून शासन वाळू/रेती निर्गतीविषयी पुढील धोरण निश्चित करित आहे.

A १. वाळू / रेती उत्खननाबद्दल कार्यपध्दती:-

अ) ठाणे, रायगड, रत्नागिरी व सिंधुदूर्ग जिल्हयातील डुबी / हातपाटीसारख्या पारंपारिक पध्दतीने वाळू काढण्यासाठी चिन्हांकित केलेले व परवान्यासाठी राखून ठेवलेले गट वगळता, ड्रेझर्ससाठी चिन्हांकित केलेले गट व राज्यातील नदीपात्र / खाडीपात्रातील वाळू गटांचे लिलाव ई-टेंडरिंगद्वारे करण्यात येतील. वाळू/रेती लिलावात ई-ऑक्शन प्रक्रिया राबविण्यास अधिकाधिक प्रोत्साहन देण्यात येईल.

ब) वाळू/रेती वाहतुकीसाठी बारकोडींग असलेले वाहतुक पासेस वापरणे अनिवार्य राहिल.

(क) हातपाटी / डूबीसाठी चिन्हांकीत करून विनालिलाव परवाना पध्दतीने वाळूची निर्गती करण्यासाठी राखीव असलेल्या गटात पारंपारिक व्यवसाय करणा-या स्थानिक व्यक्तींना तसेच अशा व्यक्तींच्या संस्थांना परवाना देऊन वाळूची निर्गती करण्यात येईल.

२. वाळू/रेती गटाची माहिती व लिलावापूर्वी करावयाची कार्यवाही:-

(अ) जिल्हाधिकारी जिल्हयातील लिलावासाठी ठेवावयाच्या / डुबी-हातपाटीद्वारे परवाना द्यावयाच्या रेती / वाळू गटाची माहिती संबंधित तहसिलदाराकडून प्राप्त करून घेतील. विभागीय आयुक्त संयुक्त वाळू/रेती गटाची माहिती संबंधित जिल्हाधिकाऱ्यांकडून घेतील.

(ब) जिल्हाधिकारी हे खाडी / नदीपात्रातील वाळू / रेती घाटाचे गट पाडून, त्यांचे भौगोलिक स्थान, वाळू / रेतीचा अंदाजीत साठा, उपलब्ध पोच मार्ग इत्यादी निश्चित करतील.

(क) ठाणे, रायगड, रत्नागिरी व सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील काही वाळूगटात डूबी पध्दतीने किंवा हातपाटी पध्दतीने वाळू/रेतीचे उत्खनन होत असल्याने, अशा गटात विनालिलाव परवाना देण्यापूर्वी संबंधित जिल्हाधिकारी असे गट " विनालिलाव परवाना पध्दतीने डूबी किंवा हातपाटीद्वारे रेती उत्खननासाठी राखीव " असे चिन्हांकित करतील.

(ड) तसेच या चार जिल्ह्यातील खाडी / नदीपात्रातील वाळू गटातून उत्खनन करावयाचे झाल्यास त्या ठिकाणी सक्शन पंप किंवा ड्रेझर सारख्या यांत्रिक साधनांचा वापर करणे आवश्यक असल्यास असे गट सुध्दा " यांत्रिक साधन म्हणून सक्शन पंप किंवा ड्रेझरद्वारे रेती उत्खननासाठी राखीव गट" असे चिन्हांकित करतील.

३. वाळू/रेती लिलावाकरिता ग्रामसभेची शिफारस:-

(अ) नदीपात्रातील वाळू लिलावापूर्वी ग्रामसभेची शिफारस घेण्यात येईल. अशी शिफारस प्राप्त झाल्यानंतर लिलाव करण्यात येईल.

(ब) संबंधित ग्रामपंचायतीच्या क्षेत्रातून प्राप्त झालेल्या महसूलाच्या प्रमाणात देय खनिज विकास निधीमधुन २/३ रक्कमेपैकी ५०% टक्केनिधी रस्ते आरोग्य, इत्यादी सुधारण्यासाठी देण्यात येणार असल्याचे ग्रामपंचायतीच्या निदर्शनास आणण्यात येईल.

(क) शासनाने वाळू/रेती गटाच्या लिलावासाठी ना-हरकत प्रमाणपत्र मागविल्यानंतर त्यासाठी १५ दिवसांच्या आत ग्रामसभा बोलावून त्यावर निर्णय घेणे ग्रामपंचायतीवर बंधनकारक राहिल. या कालावधीत निर्णय प्राप्त न झाल्यास ग्रामसभेची मानीव सहमती (Deemed concurrence) गृहित धरून लिलावाची पुढील कार्यवाही करण्यात येईल.

(ड) ग्रामसभेने लिलाव करण्यास शिफारस नाकारल्यास त्याची सबळ कारणे ग्रामपंचायतीने द्यावीत. सदर कारणे सबळ आहेत अथवा नाहीत याबाबत उपविभागीय अधिकारी (महसूल) यांनी तपासणी करावी.

(इ) उपविभागीय अधिकारी (महसूल) यांनी ग्रामसभा तसेच लोकांचे लिलाव न करण्याबाबत असलेले आक्षेप / हरकती / कारणे विचारात घेऊन लिलाव करावा किंवा करू नये याबाबत गुणवत्तेनुसार निर्णय घ्यावा. या सभेत उप विभागीय अधिकाऱ्यासमवेत भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणेच्या अधिकाऱ्यांचा देखील समावेश असावा. अशा सभांचे विडिओ चित्रीकरण देखील करावे.

ई) ज्या ग्रामसभेने वाळू / रेती उत्खननास परवानगी दिलेली नाही, त्या ग्रामपंचायतीच्या हद्दीत अवैध उत्खनन आढळून आल्यास संबंधितांवर प्रचलित कायदानुसार कारवाई करण्यात येईल. तसेच, या उत्खननात ग्रामपंचायतीच्या पदाधिकाऱ्यांचा प्रत्यक्ष सहभाग आढळल्यास उपविभागीय अधिकाऱ्यांकडून पडताळणी करून अथवा अप्रत्यक्ष सहभाग आढळल्यास एकस्तर वरिष्ठ अधिकाऱ्यांकडून पडताळणी करून अशा पदाधिकाऱ्यांवर मुंबई ग्रामपंचायत अधिनियम तसेच प्रचलित कायदानुसार कारवाई करण्यात येईल.

४. वाळू/रेती गटांचे सर्वेक्षण:-

(अ) शासन परिपत्रक, महसूल व वन विभाग, क्र.गौखनि १०/१०९८/प्र.क्र.१४१/ख, दि.३.७.१९९८ मध्ये विहित केल्याप्रमाणे नदीपात्रात भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा, जिल्हा खनिकर्म अधिकारी व संबंधित तहसिलदार यांनी संयुक्तपणे सर्वेक्षण करून वाळू उत्खननासाठी गट निश्चित करावेत. भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा यांनी वाळू/रेती उत्खननामुळे जलस्रोतावर होणाऱ्या परिणामासाठी एप्रील व मे महीन्यात सर्वेक्षण करावे. जिल्हा खनिकर्म अधिकारी भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा व संबंधित तहसिलदार यांनी संयुक्तपणे अंतीम सर्वेक्षण करण्याचा कालावधी हा १ सप्टेंबर ते ३० सप्टेंबर असा राहिल. संबंधित यंत्रणेने सर्वेक्षण अहवाल १५ ऑक्टोबर पर्यंत सादर करावा.

(ब) संबंधित रेती गटात उपलब्ध होऊ शकणारा वाळू साठा, उत्खननाची खोली व वाळू साठ्याचे परिक्षेत्र निश्चित करणे. आणि पूरसदृश्य परिस्थिती निर्माण होऊ नये म्हणून पाण्याखालील वाळू साठ्याचे उत्खनन करणे आवश्यक आहे किंवा कसे, तसेच अशा क्षेत्रात / गटात उत्खनन करावयाचे झाल्यास उत्खननासाठी यांत्रिक साधनांचा वापर करावा किंवा कसे याबाबत भूजल

सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा याचे अभिप्राय घेण्यात येतील. वाळू/रेतीच्या उत्खननामुळे नदीपात्रालगतच्या विहीरीच्या पाण्याच्या पातळीत काही फरक होतो किंवा कसे तसेच पर्यावरण विषयक इतर बाबीही विचारात घेतल्या जातील. अशा प्रकारचा प्रस्ताव जिल्हाधिकारी यांच्याकडून भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा यांना प्राप्त झाल्यानंतर त्यावर त्यांनी दहा दिवसात निर्णय घेणे अनिवार्य राहिल. तसा निर्णय त्या कालावधीत प्राप्त न झाल्यास भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणेची मान्यता आहे, असे गृहित धरून पुढील कार्यवाही करण्यात येईल. तसेच विहित कालावधीत निर्णय न घेणाऱ्या संबंधित अधिकारी / कर्मचारी यांच्याविरुद्ध कारवाई करण्यात येईल. पुरसदृश्य परिस्थिती टाळणे, नौकानयन मार्ग सुकर करणे याकरिता नदी किंवा खाडीपात्रात उत्खनन करावयाचे झाल्यास यांत्रिक साधनांचा (सक्शन पंप / ड्रेझर्स) वापर करावा किंवा कसे याबाबत सुध्दा या अहवालात संबंधित अधिकारी स्पष्ट उल्लेख करतील.

(क) नौकानयन मार्ग सुकर करण्यासाठी खाडीक्षेत्रातील वाळू / रेतीचे उत्खनन करणे आवश्यक असल्याने खाडीतील रेती गटातील वाळू उत्खननाबाबत महाराष्ट्र मेरीटाईम बोर्डाकडून सर्वेक्षण करून संबंधित रेती गटात उपलब्ध होणारा अंदाजित रेती साठा, उत्खनन किती खोलीपर्यंत करावे तसेच उत्खननासाठी यांत्रिक साधनांचा वापर करावा किंवा कसे, याबाबत बोर्डाचे अभिप्राय घेण्यात येतील. अशा प्रकारचा प्रस्ताव जिल्हाधिकारी यांच्याकडून महाराष्ट्र मेरीटाईम बोर्डास प्राप्त झाल्यानंतर त्यावर दहा दिवसांच्या आत महाराष्ट्र मेरीटाईम बोर्दाने निर्णय घेणे अनिवार्य राहिल. तसा निर्णय त्या कालावधीत प्राप्त न झाल्यास बोर्डाची मान्यता आहे, असे गृहित धरून पुढील कार्यवाही करण्यात येईल. खाडी क्षेत्रात सक्शन पंप किंवा ड्रेझर्स याचा वापर करावा किंवा कसे तसेच वापर करावयाचा झाल्यास त्या क्षेत्रात किती सक्शन पंप/ड्रेझर्स लावावेत याबाबतसुध्दा महाराष्ट्र मेरीटाईम बोर्डाचे स्पष्ट अभिप्राय घेण्यात येतील.

(ड) पर्यावरण विभागाची मान्यता:-

१) मा. सर्वोच्च न्यायालयाने विशेष अनुमती याचिका क्रमांक (सी) क्र. १९६२८-१९६२९/२००९ मध्ये दि. २७/०२/२०१२ रोजी दिलेल्या आदेशानुसार गौणखनिज उत्खननापूर्वी पर्यावरण आघात

मुल्यांकन, अधिनियम १४ सप्टेंबर २००६ अनुसार, (EIA Notification -२००६) पर्यावरण अनुमती घेणे आवश्यक आहे. सदर अनुमती घेण्यासाठी पूढीलप्रमाणे कार्यवाही करण्यात येईल.

माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने उक्त निकालात ० ते ५ हेक्टर क्षेत्र असलेल्या गटातून गौणखनिज उत्खननासाठीही पर्यावरण अनुमती घेणे बंधनकारक केले आहे. त्यामुळे ० ते ५ हेक्टर आणि ५ ते ५० हेक्टर क्षेत्र असलेल्या वाळू/रेती गटांच्या उत्खननापूर्वी राज्यस्तरीय तज्ञ मूल्यांकन पर्यावरण समिती (State Level Environment Assessment Committee) व राज्यस्तरीय पर्यावरण आघात मूल्यांकन समिती (State Environment Impact Assessment Authority) या समित्यांची मान्यता घेण्यासाठी जिल्ह्याचे प्रस्ताव समितीसमोर सादर करण्यात यावेत. त्यास पर्यावरण अनुमती प्राप्त झाल्याशिवाय उत्खनन करता येणार नाही.

५० हेक्टरपेक्षा जास्त क्षेत्र असलेल्या वाळू/रेती गटांच्या उत्खननापूर्वी केंद्र शासनाच्या पर्यावरण विभागाची मान्यता मान्यता घेण्यात येईल.

(a) ५ हेक्टर खालील क्षेत्र असलेल्या वाळू/रेतीगटासाठी अपर जिल्हाधिकारी / जिल्हा खनिकर्म अधिकारी यांनी पर्यावरण विषयक अनुमतीसाठी सर्वेक्षणानुसार स्वतःत फॉर्म-1 भरून समितीसमोर सादरीकरण करावे व त्यास समितीची मान्यता प्राप्त करून घेऊन लिलावाची कार्यवाही करावी.

(b) ५ हेक्टर वरिल क्षेत्र असलेल्या वाळू/रेतीगटाच्या लिलावापूर्वी वाळू/रेती गटांचे पर्यावरण विषयक अनुमतीसाठी केंद्र शासनाचे EIA Notification २००६ मधील फॉर्म-1 भरण्यासाठी जिल्हास्तरावर Accredited Environment Consultant ची नेमणूक करण्यात येईल. यासाठी येणारा खर्च उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग शासन निर्णय क्रमांक- एमडीएफ-१०१०/प्र.क्र.१०३७/उद्योग-९, दिनांक १ ऑगस्ट, २०१२ मधील परिच्छेद ३ (क) (४) मधील तरतुदीनुसार जिल्ह्यास देय खनिज विकास निधीतून पर्यावरणासाठी उपलब्ध होणाऱ्या अनुदानातून भागविण्यात येईल.

(c) जिल्हा खनिकर्म अधिकारी Accredited Environment Consultant यांच्या मदतीने प्रत्येक वाळू/रेती गटाची माहिती Form १ मध्ये भरून प्रमाणित करून आवश्यक त्या माहिती/कागदपत्रासह

एकत्रित प्रस्ताव राज्यस्तरीय तज्ञ मुल्यांकन समितीसमोर (State Level Environment Assessment Committee) विचारार्थ सादर करण्याकरिता पर्यावरण विभागाच्या SEAC कक्षाकडे सादर करतील.

(d) सदर प्रस्ताव राज्यस्तरीय तज्ञ मुल्यांकन समितीसमोर (SEAC) ज्या बैठकित विचारार्थ ठेवण्यात येतील, त्या बैठकीस अपर जिल्हाधिकारी/ जिल्हा खनिकर्म अधिकारी स्वतः उपस्थित राहतील.

(e) राज्यस्तरीय पर्यावरण समिती मा.सर्वोच्च न्यायालयाने दिलेल्या निर्देशानुसार पर्यावरण अनुमतीबाबत विचार करुन त्यावर १० दिवसात निर्णय देईल.

(f) सागरी किनारपट्टिवरिल CRZ (Coastal Regulation Zone) बाधित क्षेत्रासाठी MCZMA (Maharashtra Coastal Zone Management Authority) ची पूर्व मान्यता घेण्यात यावी.

५. हातची किंमत (ऑफसेट प्राईजची) निश्चिती:-

अ) लिलावासाठी ठेवण्यात येणाऱ्या वाळू/रेती गटांसाठी:-

(१) जिल्हाधिकारी, भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा, जिल्हा खनिकर्म अधिकारी व तहसिलदार यांच्या संयुक्त पथकाच्या सहाय्याने जिल्ह्यातील प्रत्येक वाळू गटामधील निर्गतीसाठी उपलब्ध असलेल्या वाळूसाठी विचारात घेतील.

(२) हातची किंमत निश्चित करण्यासाठी गतवर्षी याच वाळू साठ्याचा लिलाव झाला असल्यास या लिलावामध्ये प्राप्त झालेल्या सर्वोच्च बोलीच्या रक्कमेचा तपशील प्राप्त करुन घ्यावा. या वाळू गटातुन गतवर्षी लिलाव करताना किती अंदाजीत वाळूसाठी दर्शविण्यात आला होता, याचा तपशील प्राप्त करुन घ्यावा, लिलावात प्राप्त झालेली सर्वोच्च बोली व लिलाव करताना घोषित केलेला अंदाजीत वाळूसाठी यांचा भागाकार केल्यानंतर गतवर्षीच्या लिलावांती प्राप्त झालेली प्रती ब्रास रक्कम परिगणीत होईल.

(३) यंदाच्या वर्षी जिल्ह्यातील वाळूसाठ्यांसंदर्भात पर्यावरण विषयक आघात मुल्यांकन अभ्यास करुन घेण्यासाठी सल्लागारांवर खर्च केलेल्या रकमेचा तपशील उपलब्ध करुन घ्यावा या रकमेस

संपूर्ण जिल्ह्यातील अंदाजित वाळू साठ्याने भागल्यानंतर पर्यावरणविषयक आघात मुल्यांकन अहवाल तयार करून घेण्यासाठी प्रतिब्रास किती खर्च आला याचा तपशील उपलब्ध होईल.

(४) वरील अ. क्र. २ व अ. क्र. ३ या रकमेमध्ये १५ टक्के वाढ करण्यात यावी, अशी वाढ केल्यानंतर येणाऱ्या प्रतिब्रास रकमेचा व यंदाच्या वर्षी निर्गतीसाठी अंदाजित केलेल्या वाळूसाठ्याचा गुणाकार केल्यानंतर येणारी रक्कम हातची किंमत म्हणून निश्चित करण्यात यावी.

(५) एखाद्या वाळूगटाचा गतवर्षी लिलाव झाला नसल्यास त्याच नदीपात्रातील लगतच्या गतवर्षी लिलाव झालेल्या गटांचा तपशील ग्राह्य धरण्यात यावा त्या नदीपात्रातील इतर गटांचाही गतवर्षी लिलाव होऊ शकला नसल्यास जिल्हाधिकारी यांनी सुयोग्य अशी कारणमीमांसा देऊन हातची किंमत प्रस्तावित करावी.

(६) वरिलप्रमाणे प्रस्तावित केलेल्या हातच्या किंमतीस जिल्हाधिकारी यांनी विभागीय आयुक्त यांची मान्यता प्राप्त करून घ्यावी.

(७) हातची किंमत निश्चित करून घेण्याच्या प्रक्रियेसाठी पर्यावरण विषयक मान्यता मिळेपर्यंत प्रतीक्षा करण्याची आवश्यकता नाही.

ब) हातपाटी व डुबीसाठी राखीव वाळू/रेती गटांसाठी:-

(१) जिल्हाधिकारी भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा, जिल्हा खनिकर्म अधिकारी व तहसिलदार यांच्या संयुक्त पथकाच्या सहाय्याने जिल्ह्यातील प्रत्येक वाळू गटामधील निर्गतीसाठी उपलब्ध असलेल्या वाळूसाठा विचारात घेतील.

(२) गतवर्षी याच वाळू गटानुन पारंपारिक पध्दतीने (हातपाटी व डुबी) व्यवसाय करणाऱ्या स्थानिक व्यावसायीकांना परवाना देताना प्रती ब्रास आकारण्यात आलेली किंमत व जिल्ह्यात लिलावात प्राप्त झालेली सरासरी प्रती ब्रास किंमत या रक्कमेचा तपशील प्राप्त करून घ्यावा . पारंपारिक पध्दतीने (हातपाटी व डुबी) व्यावसाय करणाऱ्या स्थानिक व्यावसायीकांना परवाना देताना व जिल्ह्यात लिलावात प्राप्त झालेली सरासरी प्रतिब्रास रक्कम यां दोन्हीची सरासरी काढल्यास पारंपारिक

पध्दतीने (हातपाटी व डुबी) व्यवसाय करणाऱ्या स्थानिक व्यावसायीकांना परवाना देण्यासाठी प्रतिब्रास रक्कम परिगणित होईल.

(३) यंदाच्या वर्षी जिल्ह्यातील वाळूसाठ्यांसंदर्भात पर्यावरण विषयक आघात मुल्यांकन अभ्यास करून घेण्यासाठी सल्लागारांवर खर्च केलेल्या रकमेचा तपशील उपलब्ध करून घ्यावा या रकमेस संपूर्ण जिल्ह्यातील अंदाजित वाळू साठ्याने भागल्यानंतर पर्यावरणविषयक आघात मुल्यांकन अहवाल तयार करून घेण्यासाठी प्रतिब्रास किती खर्च आला याचा तपशील उपलब्ध होईल.

(४) वरील अ. क्र. २ व अ. क्र. ३ या रकमेमध्ये १५ टक्के वाढ करण्यात यावी, अशी वाढ केल्यानंतर येणाऱ्या प्रती ब्रास रकमेचा व यंदाच्या वर्षी निर्गतीसाठी अंदाजित केलेल्या वाळूसाठ्याचा गुणाकार केल्यानंतर येणारी रक्कम हातची किंमत म्हणून निश्चित करण्यात यावी.

(५) वरिलप्रमाणे प्रस्तावित केलेल्या हातच्या किंमतीस जिल्हाधिकारी यांनी विभागीय आयुक्त यांची मान्यता प्राप्त करून घ्यावी.

(६) हातची किंमत निश्चित करून घेण्याच्या प्रक्रियेसाठी पर्यावरण विषयक मान्यता मिळेपर्यंत प्रतीक्षा करण्याची आवश्यकता नाही.

(७) पारंपारिक पध्दतीने (हातपाटी व डुबी) व्यवसाय करणाऱ्या स्थानिक व्यावसायीकांना परवाना देताना प्रतिब्रास सरासरी किंमत जास्त होत असल्याची संबंधितांकडून मोठ्या प्रमाणावर तक्रारी झाल्यास जिल्हाधिकारी त्याबाबतचा अहवाल शासनास सादर करतील व त्यावर शासन यथोचित निर्णय घेईल.

क) जेव्हा एखादी नदी/खाडी महसूल विभागातील एका पेक्षा जास्त जिल्ह्यातून वाहत असेल व त्या जिल्ह्यामधून जिल्हाधिकाऱ्यांकडून स्वतंत्रपणे लिलाव करण्यात येत असतील त्यात सर्वसाधारणतः लिलावाच्या किंमतीत फरक येऊ नये म्हणून अशा नदीच्या पात्रातील / खाडीच्या पात्रातील रेती / वाळू स्थळांचे लिलाव विभागीय आयुक्त यांच्यामार्फत आयुक्तालयात केले जातील. याशिवाय दोन वेगवेगळ्या महसूली विभागातून एकच नदी वाहत असल्यास व त्या नदीच्या पात्रातील वाळू / रेती स्थळांचा दोन वेगवेगळ्या जिल्ह्यांनी लिलाव करावयाचा असल्यास व असे जिल्हे

वेगवेगळ्या विभागीय आयुक्तांच्या क्षेत्रात येत असल्यास अशा दोन्ही जिल्हाधिकाऱ्यांनी आपापसात सल्लामसलत करुन एकच ऑफसेट प्राईज निश्चित करावी. कोणत्याही परिस्थितीत या दोन्ही जिल्ह्यातील रेती / वाळू स्थळांच्या लिलावाची हातची किंमत (ऑफसेट प्राईज) वेगवेगळी राहणार नाही.

६. लिलावधारक / परवानाधारक यांच्यासाठी आवश्यक पात्रता:-

(अ) नियमित आयकर भरत असल्याचा पुरावा, पॅन क्रमांक व विक्रीकर विभागाचा TIN क्रमांक असलेल्या लिलावधारकांनाच लिलावात सहभागी होता येईल.

(ब) लिलावाच्या निविदा भरु इच्छिणा-या व्यक्तींना निविदा अर्जाचे शुल्क रु.५,०००/- रोखीने भरावे लागेल. ज्या वाळू गटाची हातची किंमत रु. १० लाख व त्यापेक्षा कमी असेल अशा वाळू गटासाठी अर्जाचे शुल्क रु. २०००/- रोखीने भरावे लागेल.

(क) लिलावात भाग घेणा-या व्यक्तीला अनामत रक्कम म्हणून रुपये ३,००,०००/- (रुपये तीन लक्ष फक्त) किंवा ऑफसेट प्राईसच्या २०% यापैकी जी जास्त असेल ती रक्कम अनामत रक्कम म्हणून रोखीने भरावी लागेल

परंतु ज्या वाळू गटाची हातची किंमत रु. १० लाखापेक्षा कमी असेल तर हातच्या किंमतीच्या २०% रक्कम अनामत रक्कम रोखीने भरावी लागेल.

७. वाळू/रेती लिलावाची प्रक्रिया:-

(अ) जिल्ह्यातील वाळू / रेतीच्या निर्गतीसाठी निश्चित केलेल्या सर्व वाळू गटांचा लिलाव जिल्ह्याच्या मुख्यालयी गटनिहाय लिलाव एकाच दिवशी आयोजित करण्यात येतील.

(ब) जिल्ह्यातील सर्व रेती / वाळू गटांचे लिलाव संबंधीत जिल्हाधिकारी किंवा अपर जिल्हाधिकारी यांच्या व्यक्तीगत नियंत्रणाखाली व देखरेखीखाली पार पाडण्यात येतील. जिल्हाधिकारी/अपर जिल्हाधिकारी यांना हे काम कोणत्याही परिस्थितीत कोणत्याही अन्य अधिकाऱ्याला नेमून देता येणार नाही.

(क) लिलावाच्या दिवशी सर्व वाळूगटांची लिलावाची कार्यवाही पूर्ण न झाल्यास लगतच्या पुढील कामाच्या दिवशी सकाळी कार्यालयीन वेळेत पुढे सुरु करावी.

(ड) लिलावाबाबतची जाहिरात जिल्ह्यातील दोन प्रमुख वर्तमानपत्रात लिलावापूर्वी किमान १५ दिवस अगोदर प्रसिध्द करण्यात येईल. रु. १०.०० लाखापेक्षा जास्त ऑफसेट प्राईस असलेल्या वाळूगटाची जाहिरात शक्यतोवर त्या महसूल विभागात प्रसिध्द होणाऱ्या दोन प्रमुख वर्तमानपत्रात अथवा तसे शक्य नसल्यास राज्यस्तरावरून प्रसिध्द होणाऱ्या दोन प्रमुख वर्तमानपत्रात प्रसिध्द करण्यात यावी. त्यांच्या प्रती सर्व क्षेत्रिय महसूल अधिका-यांच्या कार्यालयात सूचना फलकावर लावण्यात याव्यात. तसेच जाहिरात शासनाच्या वेबसाईटवर सुध्दा प्रसिध्द करण्यात यावी.

लिलावाच्या जाहीरातीमध्ये संबंधित रेतीगटातील अंदाजित रेतीसाठा, प्रति ब्रास निर्धारित किंमत व अंदाजित रेतीसाठ्यानुसार रेतीगटाची हातची किंमत (Offset Price), रेतीगटाचा सर्वे क्रमांक, रेतीगट क्रमांक, रेतीगटाचे नाव ठळकपणे नमूद करावे.

(इ) प्रस्तावित लिलावासंदर्भात अन्य काही तक्रारी / आक्षेप / सूचना प्राप्त झाल्यास जिल्हाधिकारी यांनी त्याची तपासणी / चौकशी करावी व लिलाव न करण्यास सबळ कारणे असल्याची जिल्हाधिकारी यांची खात्री झाल्यास लिलावाची प्रक्रिया जिल्हाधिकारी यांनी स्थगित करावी.

(ई) (i) एखाद्या वाळू गटाच्या लिलावात त्या रेती / वाळू गटाच्या हातची किंमती (ऑफसेट प्राईज) पेक्षा कमी बोली प्राप्त झाल्यास त्याची सविस्तर कारणे नोंदवून त्या गटाचा दोनदा फेरलिलाव लावण्यात यावा.

(ii) दोनदा फेरलिलाव लावूनही, सदर गटासाठी बोली प्राप्त न झाल्यास त्यांची सर्वसाधारण कारणे सविस्तरपणे नोंदवून योग्य कारणामिमांसा देवून त्या रेती / वाळू गटाची हातची किंमत जास्तीत जास्त २५ % पर्यंत कमी करून त्या रेती गटाचा फेरलिलाव करण्याची अनुमती देण्याचे अधिकार विभागीय आयुक्तांना राहतील. ही प्रक्रिया १५ दिवसांच्या कालावधीत पुर्ण होईल याची दक्षता घ्यावी.

(iii) वाळू गटाचा दोनदा फेरलिलाव तसेच २५ % पर्यंत ऑफसेट प्राईज कमी करूनही फेरलिलाव न झाल्यास सक्षम प्राधिकारी म्हणून विभागीय आयुक्तांनी अशी कामे करण्यासाठी अर्हता

प्राप्त करीत असलेल्या कंत्राटदारांना तसेच संबंधित जिल्ह्याच्या आजुबाजूस कार्यरत असलेल्या कंत्राटदारांना एका ठराविक, दिवशी, ठराविक वेळी व ठराविक ठिकाणी एकत्रित बोलावून देकार देण्यास किंवा त्यात सुधारणा करण्यास त्यांना परवानगी देता येईल. आणि अंतिम देकार जर हातच्या किंमतीच्या जवळपास राहिला किंवा अगदी हातच्या किंमतीपेक्षा २५ % पर्यंत कमी राहिला तरी तो स्वीकारण्यात यावा.

(iv) तरीसुद्धा अशा गटाचा लिलाव न झाल्यास शासनाच्या महसूलाचे नुकसान होवू नये म्हणून अपवादात्मक परिस्थितीत शेवटचा उपाय म्हणून शासकिय व निमशासकीय कामासाठी परवाना देण्याबद्दल विचार व्हावा. जर परवाना द्यायचाच असेल तर शक्यतोवर जाहिरातीत नमूद केलेल्या हातच्या किंमतीची तुलना करावी. जर ती हातच्या किंमतीपेक्षा कमी असेल व त्यातील तफावत हातच्या किंमतीपेक्षा फक्त २५ % पर्यंत कमी असेल किंवा २५ % पेक्षा अधिक असेल तर परवाना द्यावयाचा झाल्यास त्या प्रस्तावाची शिफारस जिल्हाधिकाऱ्यांनी राज्य शासनाकडे करावी. याबाबत राज्य शासन निर्णय घेईल.

८. हातपाटी व डूबीसाठी राखीव गटातुन विनालिलाव पध्दतीने परवाना देण्याबद्दल सुचना:-

अ) ठाणे, रायगड, रत्नागिरी व सिंधुदुर्ग जिल्हयातील डूबी व हातपाटी यासारख्या पारंपारिक पध्दतीने वाळू / रेती उत्खननासाठी चिन्हांकित करून घेतलेल्या व विनालिलाव परवान्यासाठी राखीव असलेल्या गटासाठी जिल्हाधिकारी वर्तमानपत्रात जाहिरात देऊन पारंपारिक पध्दतीने डूबी किंवा हातपाटीने वाळू उत्खननाचा व्यवसाय करणा-या स्थानिकांच्या संस्थांकडून व स्थानिकांकडून अर्ज मागवून घेतील. अशा वाळूगटात पारंपारिक व्यवसाय करणा-या स्थानिकांच्या संस्थांना व स्थानिकांनाच डूबी किंवा हातपाटीसाठी वाळू उत्खनन करण्यास परवाने देण्यात येतील.

(ब) हातपाटी / डूबी पध्दतीसाठी राखीव गटात पारंपारीक साधनाचा वापर करावा.या गटात कोणत्याही परिस्थितीत सक्शन पंपासारख्या यांत्रिक साधनाचा वापर होणार नाही, याची दक्षता घ्यावी.

९. वाळू/रेती उत्खननातील अडचणीविषयी कार्यवाही:-

एकदा अत्युच्च बोली स्वीकारुन अंतिम करण्यात आलेल्या लिलावात वाळू उत्खनन करण्यास लिलावधारकास काही अडचणी / अडथळे आल्यास लिलावधारकाने याबाबत संबंधित तहसिलदार यांना याबाबत माहिती देणे आवश्यक आहे. संबंधित तहसिलदार यांनी तक्रार प्राप्त झाल्यानंतर त्या वाळू गटातून उत्खनन करण्यात येणा-या अडचणींची चौकशी करुन त्याबाबतचा अहवाल जिल्हाधिकारी यांच्या अध्यक्षतेखाली गठीत केलेल्या समितीसमोर सादर करावयाचा असून समितीने तक्रारीच्या अनुषंगाने १० दिवसात निर्णय घेणे आवश्यक आहे.

एकदा अत्युच्च बोली स्वीकारुन अंतिम करण्यात आलेल्या लिलावात कोणत्याही परिस्थितीत रेती / वाळू उत्खननाचा कालावधी वाढवून देण्याचा अथवा कोणत्याही कारणास्तव रेतीचा / वाळूचा गट बदलून देण्याची मागणी लिलावधारकास करता येणार नाही. उत्खननास मुदतवाढ देण्याचे व रेती / वाळू गट बदलून देण्याचे अधिकार अपर जिल्हाधिकारी/ जिल्हाधिकारी / विभागीय आयुक्त यांना असणार नाहीत. याबाबत अंतिम निर्णय घेण्याचे अधिकार शासनास राहतील.

१०. वाळू / रेती उत्खननास प्रतिबंध:-

(अ) माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने विशेष अनुमती याचिका (सी) क्र. १९६२८-१६२९/२००९ मध्ये दि. २७/०२/२०१२ रोजी दिलेल्या आदेशानुसार वाळू उत्खननासाठी निश्चित करण्यात आलेल्या गटातून जास्तीत जास्त ३ मीटर किंवा पाण्याची पातळी यापैकी जे कमी असेल तितक्या खोलीपर्यंत लिलावधारकाला वाळू/रेती उत्खनन करता येईल अशाप्रकारची अट लिलावधारकासोबत करावयाच्या करारपत्रात नमूद करण्यात यावी.

विहित केलेल्या खोलीपेक्षा जास्त खोलीपर्यंत उत्खनन केल्याचे निदर्शनास आल्यास लिलावधारकाकडून घेण्यात आलेली अनामत रक्कम जप्त करण्यात येऊन लिलावधारकाचा ठेका रद्द करुन असे उत्खनन अवैध ठरवून नियमानुसार कारवाई करण्यात येईल.

(ब) नदीपात्रातील वाळू थराची जाडी सातत्याने राहण्यासाठी बेंच मार्क निश्चित करुन बेंच मार्कच्या खाली कोणत्याही परिस्थितीत वाळूचे उत्खनन करण्यात येऊ नये. तसेच नदीपात्रातील

वाळूच्या थराच्या आधारे आजूबाजूच्या विहिरीतील पाण्याची पातळी कमी होणार नाही. याबाबत योग्य ती दक्षता घेण्यात येईल.

(क) वाळू/रेतीचे उत्खनन केवळ सकाळी ६.०० ते सायंकाळी ६.०० या कालावधीतच करता येईल. या कालावधीनंतर केलेले उत्खनन अवैध समजून कारवाई करण्यात येईल.

(ड) अवर्षण व सतत टंचाई ग्रस्त भागात उत्खननामुळे पर्यावरण तसेच पिण्याच्या पाण्याच्या उपलब्धतेवर परिणाम होत असल्यास अशा गटात उत्खनन करू नये.

(इ) नदीपात्रातील पाणी स्वच्छ व शुध्द राहण्यासाठी तसेच नैसर्गिकरित्या पाण्याचे नदीपात्रात वहन आणि नदीपात्रात भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा यांनी दिलेल्या मर्यादेपेक्षा जास्त खोली पर्यंत उत्खनन करता येणार नाही.

तसेच खाडीपात्रात महाराष्ट्र मेरीटाईम बोर्ड यांनी निश्चित केलेल्या खोलीपेक्षा जास्त खोलीपर्यंत उत्खनन करता येणार नाही.

(ई) एखाद्या वाळू/रेती गटाच्या बाबतीत वाजवी स्वरूपातील तक्रारी/सुचना/आक्षेप प्राप्त झाल्यास अशा गटात वाळू उत्खननासाठी जिल्हाधिकारी यांनी परवानगी देवू नये.

११. वाळू / रेती उत्खननासाठी वापरावयाची साधने:-

(अ) खाडी / नदीपात्रातील ड्रेझर्ससाठी राखीव गटात महाराष्ट्र मेरीटाईम बोर्ड यांच्या मान्यतेने ड्रेझर्स / सक्शन पंपाचा वापर करावा.

(ब) हातपाटी / डूबी पध्दतीसाठी राखीव गटात पारंपारीक साधनाचा वापर करावा.या गटात कोणत्याही परिस्थितीत सक्शन पंपासारख्या यांत्रिक साधनाचा वापर होणार नाही, याची दक्षता घ्यावी.

(क) वाळू / रेती उत्खननासाठी सक्शन पंपाचा वापर अनुज्ञेय नाही. तथापि, सार्वजनिक हितार्थ खालील अपवादात्मक परिस्थितीत सक्शन पंपाचा वापर करण्यासाठी भुजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा, व पर्यावरण विभाग यांचे अभिप्राय घेवून त्यास शासनाची मान्यता घेण्यात यावी.

(i) खाडीपात्रात / नदीपात्रात हातपाटी पध्दतीने किंवा ड्रेझर्सद्वारे उत्खनन करणे शक्य नाही. अशा ठिकाणी नौकानयन मार्ग सुकर करण्याची आवश्यकता असल्याने उत्खनन करणे

अपरिहार्य ठरते, त्या क्षेत्रात नौकानयन मार्ग सुकर होण्यासाठी सक्शन पंप वापरण्यास शासनाची परवानगी घेण्यात यावी.

(ii) पुरसदृश्य परिस्थिती निर्माण होवून गावांना पुराचा धोका होवू नये किंवा वाळूमुळे नदीचे नैसर्गिक पात्र बदलून शेतीचे नुकसान व गावाला धोका होवू नये अशा गटात सक्शन पंप वापरण्यास शासनाची परवानगी घेण्यात यावी.

१२. लिलाव / परवानाधारकाने अटी / शर्तीचे उल्लंघन केल्यास करावयाची कारवाई:-

(अ) (i) बऱ्याचवेळा असे आढळून येते की, लिलावधारक हे आपापसात संगनमत करतात. त्यामुळे ठराविक वाळू घाटांचा लिलाव पुन्हा पुन्हा लावून सुध्दा कोणीही लिलावधारक बोली बोलण्यास पुढे येत नाहीत व वाळू घाटाचा लिलाव होऊ शकत नाही. परिणामतः शासनाचा महसूल मोठ्या प्रमाणावर बुडतो. तरी लिलावधारकांच्या अशा प्रकारच्या संगनमताची अपर जिल्हाधिकारी /जिल्हाधिकारी यांनी गंभीर दखल घ्यावी व अशा प्रकारे संगनमत होणार नाही याची खबरदारी घ्यावी.

(ii) अशा प्रकारे संगनमत करून शासनाच्या महसूलाचे नुकसान करण्याचा तसेच वारंवार न्यायालयीन दावे उपस्थित करणाऱ्या लिलावधारकास काळ्या यादीत (Black List) टाकण्याबाबत व लिलावात सहभागी होण्यास प्रतिबंध करण्याबाबत अपर जिल्हाधिकारी /जिल्हाधिकाऱ्यांना अधिकार असतील.

(iii) लिलावधारकाने / परवाना धारकांने लिलावाची / परवान्याची उर्वरित रक्कम १५ दिवसात न भरल्यास त्याला संपुर्ण राज्यासाठी काळ्या यादीत टाकून कोणत्याही जिल्ह्यात लिलावात भाग घेण्यासाठी अपात्र ठरविण्यात यावे.

(ब) लिलावधारकाने मंजूर वाळू / रेती लिलावाच्या चिन्हांकित केलेल्या एकूण क्षेत्राबाहेर वाळू / रेतीचे उत्खनन केल्यास, तसेच भूजल सर्व्हेक्षण व विकास यंत्रणेने / महाराष्ट्र मेरीटाईम बोर्डाने निश्चित केलेल्या खोलीपेक्षा, क्षेत्रापेक्षा जास्त उत्खनन केल्यास, सदर उत्खनन अवैध उत्खनन समजून त्याच्याविरुद्ध प्रचलित नियमानुसार कारवाई करण्यात यावी. तसेच त्याचा ठेका / परवाना रद्द करून फौजदारी स्वरूपाची कारवाई करण्यात यावी. तसेच भरलेली रक्कम जप्त करण्यात यावी.

(क) शासनाकडून वाळू उत्खननासाठी लिलाव किंवा परवाना पध्दतीने मान्यता देण्यात येते. यामागे वाणिज्यिक किंवा महसुल मिळविणे हा एकमेव उद्देश नसून, विकास कामासाठी आवश्यक वाळू उपलब्ध व्हावी हा प्रमुख उद्देश आहे. खाडीपात्रातून वाळू काढण्यासाठी नौकानयन मार्ग सुकर व्हावा या हेतुने, तर नदीपात्रात वाळू साठल्याने आजुबाजुच्या परिसरात पुरसदृश्य परिस्थिती उद्भवू नये म्हणून उत्खनन केले जाते. लिलावधारकास लिलाव मंजूर केल्यानंतर किंवा परवाना दिल्यानंतर लिलावधारकाने / परवानाधारकाने तात्काळ व प्रमाणशीर रीतीचे उत्खनन, गटाचा ताबा दिल्याच्या दिनांकापासून आठवड्याच्या आत सुरु करणे आवश्यक राहिल. लिलावधारक/परवानाधारक उत्खनन प्रमाणशीर करतो किंवा कसे याबाबत जिल्हाधिकारी यांनी प्रगतीचा अहवाल घेणे आवश्यक आहे. जर लिलावधारक प्रमाणशीर उत्खनन करत नसेल तर त्याने शासनास लिलावापोटी जमा केलेल्या रकमेव्यतिरिक्त नौकानयन मार्ग सुकर करण्यासाठी व पुरसदृश्य परिस्थिती उद्भवू नये म्हणून येणारा खर्च हा दंडात्मक रक्कम म्हणून लिलावधारकाकडून वसूल करण्यात यावा तसेच लिलाव रद्द करण्यात येऊन लिलावात भरलेली रक्कम जप्त करण्यात यावी.

(ड) शासनाच्या पूर्वपरवानगी शिवाय लिलावधारकास लिलाव / ठेका दुसऱ्या कोणाकडेही हस्तांतरित करता येणार नाही किंवा दुसऱ्या कोणालाही चालविण्यास देता येणार नाही किंवा लिलावानंतर भागीदारही घेता येणार नाही.

(इ) लिलावधारकाने त्यांना मंजूर केलेल्या वाळूघाटातून उत्खनन केले आहे, त्याबाबतचे विवरणपत्र दर महिन्याच्या १० तारखेला जिल्हाधिकारी यांना सादर करणे सक्तीचे आहे. प्रत्यक्षात अशी विवरणपत्रे लिलावधारकाकडून सादर केली जात नाहीत, असे आढळून येत आहे. त्यामुळे जे लिलावधारक मासिक विवरणपत्र विहित वेळेत सादर करणार नाहीत, त्यांच्याविरुद्ध ठेका रद्द करण्याबाबत तसेच त्यांच्याविरुद्ध दंडात्मक कारवाई करण्याचे अधिकार अपर जिल्हाधिकारी /जिल्हाधिकारी यांना असतील.

(ई) अवैध उत्खनन / वाहतुकीची प्रकरणे उघडकीस आल्यास अशा प्रकरणी संबंधित ठेकेदार / लिलावधारक / वाहनमालक - वाहनचालक दोषी आढळल्यास त्यांच्याविरुद्ध प्रचलित नियमानुसार

कारवाई करण्यात यावी. प्रचलित नियमानुसार कारवाई करताना संबंधितांविरुद्ध भारतीय दंड विधि संहिता कलम, ३७९ प्रमाणे गुन्हा दाखल करणे, वाहन जप्त करणे, अवैध उत्खनन केलेली वाळू जप्त करून, स्वामित्वधन व दंडाची रक्कम वसूल करण्याची कारवाई करण्यात यावी. तसेच वाळूचे अवैध उत्खनन वाहतुक इत्यादीच्या अनुषंगाने दंडात्मक कारवाई करतांना महसूल अधिकारी / कर्मचारी यांच्यावर हल्ले होत असल्याचे निदर्शनास आल्यास व अशा ठिकाणी संघटित गुन्हेगारीचे प्रकार आढळून आल्यास अशा संघटित गुन्हेगारीविरुद्ध 'मोकका' सारख्या अधिनियमान्वये कारवाई करण्याबद्दल सुध्दा विचार व्हावा.

१३. उत्खननाबद्दल मासिक अहवाल:-

(अ) प्रत्येक जिल्हयामध्ये एकूण वाळूघाट किती आहेत, त्यापैकी किती वाळूघाटांचा लिलाव झाला, किती वाळूघाटांचा लिलाव झाला नाही, या लिलावात शासनास किती महसूल प्राप्त झाला, प्रत्येक वाळूघाटातून दर महिन्याला किती ब्रास वाळू उत्खनन करण्यात आली, तसेच जिल्हयामध्ये अवैध उत्खननाची किती प्रकरणे प्रत्येक महिन्याला उघडकीस आली व किती प्रकरणात संबंधितांवर गुन्हे दाखल करण्यात आले, याबाबतचे मासिक विवरणपत्र अपर जिल्हाधिकारी /जिल्हाधिकारी यांनी शासनास व संचालक, भूविज्ञान व खनिकर्म संचालनालय यांना सादर करावे

(ब) वाळू / रेती उत्खनन व वाहतुकीसाठी अपर जिल्हाधिकारी / जिल्हाधिकारी यांनी बारकोडींग केलेली पावती पुस्तके वापरावित. तसेच बारकोडींग रिडरसुध्दा महसूल अधिकारी / कर्मचारी यांना उपलब्ध करून द्यावेत. प्रत्येक लिलावधारकास लिलाव मंजूर केल्यानंतर बारकोडींग असलेल्या पावत्या एकाच वेळी उपलब्ध करून न देता, दर महिन्याचे ठराविक पासेस देण्यात यावेत व दिलेले पासेस लिलावधारकाने वापरल्यानंतरच व त्याबाबतचा अहवाल सादर केल्यानंतर पुढील महिन्याचे पासेस देण्यात यावेत.

१४. सनियंत्रण:-

अ) अवैध उत्खनन /वाहतूकीची घटना वा प्रकरण ज्या महसूल अधिकारी / कर्मचारी यांच्या कार्यक्षेत्रात उघडकीस येईल, ते अधिकारी / कर्मचारी सदर प्रकरणात जबाबदार आहेत काय याची

कसून तपासणी करण्यात यावी. तपासणीमध्ये सदर स्थानिक अधिकारी / कर्मचारी अवैध उत्खननास जबाबदार असल्याचे आढळून आले किंवा त्यांनी अवैध उत्खनन / वाहतुकीवर पुरेसे नियंत्रण न ठेवल्याचे आढळल्यास त्या अधिकारी / कर्मचारी यांच्यावर जबाबदारी निश्चित करून, त्यांच्याविरुद्ध प्रचलित नियमानुसार शिस्तभंगविषयक कारवाई करण्यात यावी.

(ब) अवैध गौण खनिज उत्खनन/वाहतुकीवर प्रभावी नियंत्रण ठेवणे शक्य व्हावे, यासाठी तहसिल व जिल्हा स्तरावर पोलीस, परिवहन व महसूल अधिकारी / कर्मचारी यांची स्वतंत्र भरारी / दक्षता पथके अपर जिल्हाधिकारी /जिल्हाधिकारी यांनी निर्माण करावीत व त्यापथकांचे कार्यक्षेत्रातील अवैध उत्खनन व वाहतुकीस अटकाव करणे ही या पथकाची सामुहीक जबाबदारी राहिल.

(क) लिलावात दिलेल्या वाळू गटातून लिलावधारकास उत्खनन करण्यास विरोध झाल्यास किंवा नैसर्गिक किंवा लिलावधारकाच्या नियंत्रणाबाहेरील सबळ कारणामुळे उत्खनन होवू शकले नाही तर लिलावधारकाने जिल्हास्तरीय समितीसमोर तक्रार / अर्ज करून ती बाब अपर जिल्हाधिकारी /जिल्हाधिकारी यांच्या निदर्शनास आणावी. अपर जिल्हाधिकारी /जिल्हाधिकारी यांनी याबाबत चौकशी करून त्याबाबतची वस्तुस्थिती शासनाच्या निदर्शनास आणावी व याबाबत शासनस्तरावर योग्य तो निर्णय घेण्यात येईल.

(ड) (i) लिलाव / परवाना धारकाने वाळू उत्खननासाठी रेती / वाळू स्थळाचा ताबा घेतल्यानंतर त्या गटातून वाहतूक करण्यापूर्वी ज्या वाहनातून वाहतूक करण्यात येणार आहे याबाबतची माहिती तहसिलदार/ जिल्हाधिकारी यांना दिल्यानंतर त्या वाहनाची वहन क्षमता विचारात घेऊन त्या क्षमतेप्रमाणे बारकोडींग केलेले पासेस लिलावधारकाला देण्यात यावेत. कोणत्याही परिस्थितीत वाहनाच्या वहन क्षमतेपेक्षा जास्त वाहतूक होणार नाही याची दक्षता घेण्यात यावी.

(ii) अपर जिल्हाधिकारी /जिल्हाधिकारी यांनी वाळूची वाहतूक करणा-या ट्रकना एकाच प्रकारचा रंग देणे शक्य आहे का याबाबतची शक्यता तपासून पाहून वाळू वाहतूकीसाठी एकाच प्रकारचा रंग दिलेले ट्रक वापरण्यात येईल, याबाबत लिलावधारकाशी चर्चा करून निर्णय घ्यावा.

(iii) तसेच वाळू उत्खननासाठी किंवा वाळू वाहतुकीसाठी नोंदणी केलेल्या बोटी, बार्ज याचाच वापर केला जाईल याबद्दल दक्षता घ्यावी. नोंदणी न केलेली बोट, ड्रेझर्स व बार्ज वाळू उत्खनन करताना किंवा वाहतूक करताना आढळून आल्यास त्यांच्याविरुद्ध दंडात्मक कारवाई करण्यात येईल.

१५. ग्रामपंचायतीसाठी निधी:-

गौण खनिजाच्या स्वामित्वधनातून लगतच्या वर्षात जमा झालेल्या निधीपैकी १० % टक्के निधी महाराष्ट्र खनिज विकास निधीत जमा करण्यात येतो. या निधीपैकी १/३ निधी, भुविज्ञान व खनिकर्म संचालनालय, नागपुर आणि महाराष्ट्र राज्य खनिकर्म महामंडळ नागपुर यांच्या प्रशासकीय कार्य पार पाडण्यासाठी खर्च करावा व उर्वरित २/३ रक्कमेमधून ५०% टक्के हिस्सा ज्या गावातील वाळू गटातून वाळूचे उत्खनन होते त्या गावच्या ग्रामपंचायतींना गावच्या विकासकामासाठी म्हणजेच आरोग्यसेवा, पर्यावरण संतुलन इत्यादी करीता देण्यात यावा व उर्वरित रक्कम गावातील रस्ते, गावाला जोडणारे रस्ते तसेच मुख्य रस्त्यापर्यंत ज्या मार्गावरून वाळूची वाहतूक होते त्या रस्त्यांच्या दुरुस्तीसाठी वापरण्यात यावी. जिल्हाधिकाऱ्यांनी या बदलचे प्रस्ताव तयार करताना ग्रामपंचायतीची मागणी उद्योग विभागाच्या या संदर्भातील मार्गदर्शक सुचना विचारात घ्याव्यात व प्रस्ताव तयार करून उद्योग विभागाला सादर करावे. उद्योग विभागाने सध्याच्या कार्यपध्दतीनुसार महाराष्ट्र राज्य खनिकर्म महामंडळामार्फत कार्यान्वयन यंत्रणांना संबधित ग्रामपंचायती क्षेत्रातील कामासाठी, उद्योग, उर्जा व कामगार विभाग, शासन निर्णय क्र.एमडीएफ-१०१०/प्र.क्र.१०३७/उद्योग-९, दि. ०१.०८.२०१२ मधील तरतुदीनुसार निधी उपलब्ध करून द्यावा.

१६. तक्रारीसंदर्भात जिल्हास्तरीय समिती:-

(अ) शासनाने विहित केलेल्या कार्यपध्दतीनुसार लिलाव करण्यात आलेल्या स्थळाबाबत कालांतराने, रेती / वाळू स्थळातून लिलावांच्या अटी /शर्तीचे उल्लंघन करून वाळूचे उत्खनन होते, अवैध / नियमबाह्य वाळू उत्खननामुळे नदी काठच्या गावातील पिण्याच्या व शेतीच्या पाण्यावर विपरीत परिणाम होतो, वाळूच्या वाहतूकीमुळे नदी काठच्या शेतीची/ रस्त्यांची हानी होते, अशा स्वरूपाच्या तक्रारी विविध व्यक्ती व संस्थाकडून करण्यात येतात. अशा तक्रारींची दखल घेऊन त्या संदर्भात

चौकशी करुन चौकशीच्या निष्कर्षानुसार कार्यवाही करण्यासाठी अपर जिल्हाधिकारी / जिल्हाधिकारी यांच्या अध्यक्षतेखाली पुढील अधिका-यांचा समावेश असलेली समिती राहिल.

१) अपर जिल्हाधिकारी /जिल्हाधिकारी - अध्यक्ष

२) मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद - सदस्य

३) सार्वजनिक बांधकाम विभागाचा जिल्ह्यातील कार्यकारी अभियंता - सदस्य

४) भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणेचा जिल्ह्यातील किंवा यथास्थिती विभागातील वरीष्ठ अधिकारी - सदस्य

५) महाराष्ट्र प्रदुषण नियंत्रण मंडळाचा अधिकारी - सदस्य

६) जिल्हा खनिकर्म अधिकारी - सदस्य सचिव

(ब) लिलावात दिलेल्या वाळू गटातून लिलावधारकास उत्खनन करण्यास विरोध झाल्यास किंवा नैसर्गिक किंवा लिलावधारकाच्या नियंत्रणाबाहेरील सबळ कारणामुळे उत्खनन होवू शकले नाही तर लिलावधारकाने जिल्हास्तरीय समितीसमोर तक्रार / अर्ज करुन ती बाब अपर जिल्हाधिकारी /जिल्हाधिकारी यांच्या निदर्शनास आणावी. अपर जिल्हाधिकारी /जिल्हाधिकारी यांनी याबद्दल चौकशी करुन त्याबद्दलची वस्तुस्थिती शासनाच्या निदर्शनास आणावी.

(क) जिल्ह्यातील एखाद्या रेती / वाळू गटासंदर्भात वरील स्वरूपाच्या लेखी तक्रारी प्राप्त झाल्यास उपरोक्त समिती अशा रेती / वाळू स्थळाना प्रत्यक्ष भेट देऊन, त्या रेती / वाळू स्थळाचे पुनश्चः सर्वेक्षण करील तसेच तक्रारीतील अन्य मुद्यांबाबत स्थानिक चौकशी करील व समितीच्या बैठकीत त्यावर विचार विनिमय करुन, त्याबद्दलच्या निष्कर्षाचा अहवाल शिफारशीसह संबंधित अपर जिल्हाधिकारी /जिल्हाधिका-यांना सादर करील. समितीचा अहवाल प्राप्त झाल्यानंतर, संबंधीत रेती / वाळू गटातून वाळूचे उत्खनन चालू ठेवण्याविषयी किंवा ते बंद करण्याबाबत अपर जिल्हाधिकारी / जिल्हाधिकारी कोणत्याही परिस्थितीत १० दिवसात उचित निर्णय घेईल व तो निर्णय संबंधीत लिलावधारक, तक्रारदार व क्षेत्रिय महसूल अधिका-यांना कळवतील.

(ड) ज्या तक्रारदाराला त्याच्या तक्रारीच्या संदर्भात उपरोक्त समितीच्या अहवालाच्या व शिफारशीच्या आधारे जिल्हाधिका-याने घेतलेला निर्णय मान्य नसेल, अशा तक्रारदाराला त्याबाबत संबंधीत विभागीय आयुक्तांकडे अपील करता येईल व संबंधीत विभागीय आयुक्त जिल्हास्तरीय समितीने दिलेला अहवाल व केलेल्या शिफारशी विचारात घेऊन अपर जिल्हाधिकारी /जिल्हाधिका-यांने घेतलेल्या निर्णयाचा फेरविचार करुन कोणत्याही परिस्थितीत १० दिवसात उचित निर्णय घेतील. सदर निर्णय संबंधित तक्रारदार व संबंधित जिल्हाधिका-याला कळविण्यात येईल. विभागीय आयुक्तांनी घेतलेला निर्णय मान्य नसल्यास शासनाकडे अपील करता येईल. त्याचप्रमाणे या संदर्भात शासनस्तरावर प्राप्त झालेल्या तक्रारीबाबत शासनस्तरावर निर्णय घेण्यात येईल.

१७. तक्रारीसंदर्भात मंत्रीमंडळ उपसमिती:-

नदी/ खाडीपात्रातील काही वाळू स्थळांचा लिलाव करण्यास व्यापक विरोध झाल्यास अशा वाळूस्थळांच्या लिलावासंदर्भात अंतिम निर्णय घेण्यासाठी, महसूल व वन विभाग, शासन निर्णय क्र. गौखनि १०/०६१०/प्र.क्र. २८१/ख, दि.२६.५.२०११ अन्वये गठीत केलेली मंत्रीमंडळाची उपसमिती निर्णय घेईल.

B. लिलावानंतर लिलावधारकाला लिलावक्षेत्राचा ताबा देण्यापूर्वी करावयाची कार्यवाही

(१) लिलावात भाग घेणा-या ज्या व्यक्तीचा देकार / निविदा स्विकारण्यात आली नसेल, त्यांनी लिलावात भाग घेण्यासाठी भरलेली अनामत रक्कम लिलावाची कार्यवाही संपताच परत करण्यात यावी.

(२) लिलावात सर्वोच्च देकार देणा-या व्यक्तीकडून त्याने दिलेल्या देकाराच्या रकमेच्या १/४ इतकी रक्कम लिलावाच्याच दिवशी भरणा करुन घ्यावी व तसे करताना त्यांनी लिलावात भाग घेताना भरलेली अनामत रक्कम त्यात समायोजित करण्यात यावी.

(३) लिलावात सर्वोच्च देकार देणा-या व्यक्तीकडून, त्याने दिलेल्या देकाराच्या १/४ रक्कम भरुन घेतल्यानंतर, लगेच त्याच्याकडून देकाराची उर्वरित रक्कम लिलावाच्या तारखेपासून १५ दिवसात भरण्याचे दायित्व स्वीकारणा-या दोन व्यक्तींसह, लिलाव घेणा-या व्यक्तीने स्वखर्चाने खरेदी

करावयाच्या रुपये १००/- रकमेच्या मुद्रांकनावर (स्टॅम्प पेपर) करारनामा करून घेण्यात यावा. लिलावधारकाने त्याच वेळी वरील प्रमाणे करारनामा करून न दिल्यास तसेच देकाराची उर्वरित ७५% रक्कम १५ दिवसाच्या विहित कालावधीत न भरल्यास त्याला वाळू गटाचा ताबा देण्यात येऊ नये. त्या वाळू गटाचा फेर लिलाव लावण्यात यावा व त्याने भरणा केलेली १/४ रक्कम जप्त करण्यात यावी. विहित मुदतीनंतर लिलावाची १/४ व ३/४ रक्कम कोणत्याही परिस्थितीत स्वीकारण्यात येऊ नये.

(४) ज्या व्यक्तीचा उच्चतम देकार स्वीकारण्यात येईल त्याला, संबंधीत रेती / वाळू गटाचे सर्वेक्षण महाराष्ट्र मेरी टाईम बोर्डाने केले असल्यास, महाराष्ट्र मेरी टाईम बोर्ड निश्चित करेल इतक्या रकमेचा महाराष्ट्र मेरी टाईम बोर्डाच्या नावाने काढलेला धनादेश, व भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणेकडून सर्वेक्षण करण्यात आले असल्यास रुपये ५,०००/- (रुपये पाच हजार फक्त) इतक्या रकमेचा उपसंचालक, महाराष्ट्र भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा यांच्या नावाने काढण्यात आलेला धनादेश सर्वेक्षण शुल्कापोटी लिलावाच्या दिवशी जिल्हाधिकारी कार्यालयात जमा करावा लागेल.

C. वाळू/रेती गटाच्या लिलावाच्या जाहीर सूचनेसोबत प्रसिध्द करावयाच्या व संबंधीत लिलाधारकाशी करावयाच्या करारपत्रात समाविष्ट करावयाच्या अटी / शर्ती :-

१) वाळू गटासाठी निश्चित करण्यात आलेल्या अपसेट प्राईस (हातची किंमती) पेक्षा अधिक बोलीने सुरुवात करण्यात येईल.

२) लिलावात बोलण्यात आलेल्या बोलीच्या रकमा तसेच निविदाद्वारे प्राप्त झालेले देकार हातच्या किंमतीपेक्षा जास्त नसल्यास विभागीय आयुक्तांच्या निर्देशास अनुसरून त्या वाळू गटाचा १० दिवसाच्या आत फेरलिलाव करण्यात येईल.

३) लिलावात भाग घेऊ इच्छिणा-या व निविदा भरू इच्छिणा-या प्रत्येक व्यक्तीला अनामत रक्कम लिलाव सुरु होण्याच्या १ तासापूर्वी / निविदेचा अर्ज सादर करतांना जिल्हाधिकारी कार्यालयात रोखीने भरावी लागेल. ज्या लिलावधारकाची अत्युच्च बोली / निविदा स्विकारण्यात येईल, त्याची रक्कम नियमानुसार त्याने भरावयाच्या बोलीच्या १/४ रकमेत समायोजित करण्यात येईल. ज्या

लिलावधारकाची बोली / निविदा स्विकारण्यात येणार नाहीत, त्यांच्या अनामत रकमा लिलाव संपल्यानंतर लिलावाच्या ठिकाणीच रोखीने परत करण्यात येतील.

४) लिलावाने घ्यावयाच्या रेती / वाळू स्थळात अपेक्षित वाळूसाठा आहे किंवा नाही, वाहतूकीसाठी आवश्यक रस्ते उपलब्ध आहेत किंवा नाहीत याची खात्री करून घेण्याची जबाबदारी संबंधीत लिलावधारकाची राहिल. त्यानंतर याबद्दलच्या कोणत्याही तक्रारीचा विचार केला जाणार नाही.

५) ज्या लिलावधारकाची बोली / निविदा स्विकारण्यात येईल, त्याला त्याने दिलेल्या बोलीच्या रकमेच्या १/४ इतकी रक्कम लिलाव संपताच विहित मुदतीत प्रकरणपरत्वे जिल्हाधिकारी/ विभागीय आयुक्त कार्यालयात भरावी लागेल.

६) लिलावातील / निविदेतील सर्वोच्च बोलीचा देकार स्वीकारावयाचा किंवा नाकारावयाचा निर्णय अपर जिल्हाधिकारी /जिल्हाधिकारी घेईल व सदर निर्णय संबंधितास लिलावाच्या दिवशीच कळविण्यात येईल.

७) लिलावातील/निविदेतील सर्वोच्च बोली स्वीकारल्यानंतर व १/४ रक्कम भरल्यानंतर १५ दिवसांत बोलीची उर्वरित रक्कम भरण्यात येईल अशा हमीचे दायित्व स्वीकारणा-या दोन व्यक्तींसह लिलावधारक स्वखर्चाने खरेदी केलेल्या रूपये १००/- इतक्या रकमेच्या मुद्रांकनावर (स्टॅम्प पेपर) करारनामा करून देईल. असे करारपत्र करून न दिल्यास त्याने भरलेली १/४ रक्कम जप्त करण्यात येईल व संबंधीत रेती / वाळू गटाचा फेरलिलाव करण्यात येईल. तसेच विहित कालावधीत वरीलप्रमाणे करारपत्र न केल्याच्या परिणामी लिलावधारकास होणा-या कोणत्याही नुकसानीची जबाबदारी शासनावर राहणार नाही. लिलावाच्या बोलीतील रकमेपैकी वरील अ.क्र.५ प्रमाणे भरलेली रक्कम वजा जाता शिल्लक राहिलेली ७५% रक्कम सर्वोच्च बोली स्वीकारल्यापासून १५ दिवसात एक रकमी भरावी लागेल. लिलावधारकाने शिल्लक राहिलेली ७५% रक्कम भरल्यानंतर व करारपत्र केल्यानंतर, त्याला वाळू स्थळाचा प्रत्यक्षात ताबा उशीरात उशीरा सात दिवसात देण्यात येईल. लिलावधारकाने संपुर्ण

रक्कम जमा केल्यानंतर वाळू/रेतीस्थळाचा ताबा सात दिवसात न दिल्यास त्यास जबाबदार असलेल्या अधिकारी /कर्मचारी यांच्याविरुद्ध शिस्तभंग विषयक कारवाई करण्यात येईल.

८) वाळू /रेती (ठेका) लिलाव ज्यावेळी रद्द करण्यात येईल अशा वेळेस त्या रेती / वाळू क्षेत्राचा नव्याने लिलाव करण्यात येईल. फेरलिलावात पूर्वीच्या लिलावाच्या किंमतीपेक्षा कमी किंमत आल्यास फरकाची रक्कम पूर्वीच्या लिलावधारकाकडून जमीन महसूलाची थकबाकी म्हणून वसूल करण्यात येईल. तथापि फेरलिलावात पूर्वीच्या किंमतीपेक्षा अधिक (जादा) किंमत आल्यास त्यावर पूर्वीच्या लिलावधारकास कोणताही हक्क राहणार नाही.

९) लिलावधारक, त्यांच्या लिलाव क्षेत्रातील ज्या ठिकाणातून रेती / वाळू काढण्याने धूप होऊ शकेल व त्यामुळे निवासी इमारतींना, घरे अथवा इतर बांधकामे यांना धोका निर्माण होईल अशा ठिकाणातून वाळूचे स्वतः उत्खनन करणार नाही अथवा इतरांना तसे करण्यास परवानगी देणार नाही. अशा प्रकरणी अपर जिल्हाधिकारी /जिल्हाधिकारी यांचा उत्खनन करण्यास प्रतिबंध करण्याचा निर्णय अंतिम राहिल.

१०) विहित केलेल्या मर्यादेच्या पलिकडे असलेल्या क्षेत्रातून रेती / वाळूचे उत्खनन करता येणार नाही. तसेच इतर व्यक्तींच्या खाजगी मालकीच्या जमिनीतून, अशा जमिनी लिलावाने देण्यात आलेल्या क्षेत्रात समाविष्ट असल्या तरी, रेती / वाळू काढता येणार नाही तसेच रस्ते/पायवाट म्हणून वापरण्यात येणाऱ्या जमिनीतून रेती / वाळू काढता येणार नाही.

११) अपर जिल्हाधिकारी /जिल्हाधिकारी यांना खाडी पात्रातील नौकानयन मार्गातील अडथळे दुर करणे तसेच जल-जीवन व जल संपत्तीच्या हिताच्या दृष्टीने खाडी क्षेत्रातील रेती उत्खननासाठी ड्रेझर्सचा वापर करण्यावर उचित बंधने घालता येतील.

१२) कोणत्याही रेल्वेच्या पुलाच्या कोणत्याही बाजूने ६०० मीटर्स (२००० फूट) अंतराच्या आत रेतीचे उत्खनन करता येणार नाही. तसेच जेथे नदी - नाल्यांवर पूल आहेत, त्याच्या स्तंभापासून १०० मीटर्सपर्यंत उत्खनन करता येणार नाही.

१३) जेथे वाळू उत्खनन चालू आहे त्या ठिकाणी फलक लावून उत्खनन क्षेत्राची सीमा निश्चित करून दर्शविण्यात यावी.

१४) वाळूचे/रेतीचे उत्खनन करताना किंवा ती काढताना खाजगी मालमत्तेस कोणतीही हानी/नुकसान पोहचल्यास त्याची भरपाई करण्याचे दायित्व लिलावधारकावर राहिल. अशा हानीची / नुकसानीची परिगणना सक्षम अधिका-याकडून करण्यात येईल व त्याबाबतचा त्याचा निर्णय अंतिम राहिल व अशी रक्कम जमीन महसूलाच्या थकीबाकीच्या वसूलीप्रमाणे संबंधीत लिलावधारकाकडून वसूल करण्यात येईल.

१५) लिलावाने दिलेल्या ठेक्याच्या कालावधीत शासनाने तो ठेका रद्द केल्यास किंवा त्याला मंजूर केलेल्या क्षेत्राचे उत्खनन करण्यास किंवा वाळू/ रेती काढण्यास बंदी घातल्यास लिलावधारकास शासनावर खटला भरता येणार नाही.

लिलावधारकास कोणत्याही वैध कारणामुळे ग्रामस्थांचा विरोध, न्यायालयीन निर्णय, नैसर्गिक अडीअडचणी, प्रशासकिय यंत्रणांचा विरोध यांमुळे उत्खननास किंवा वाहतूकीस बाधा आल्यास किंवा वाळूगटाचा ताबा न दिल्यास, लिलावाची मुदत संपण्यापूर्वी ज्या कालावधीसाठी ठेका रद्द केला जाईल त्या कालावधीसाठी, त्याने ज्या किंमतीला लिलाव घेतला त्या रकमेच्या प्रमाणात त्याला परतावा देण्यात येईल. अशी रक्कम परत करतांना लिलावाची देकाराची रक्कम लिलावातील अंदाजीत वाळूसाठी व प्रत्यक्ष उत्खनन केलेला वाळूसाठी विचारात घेऊन त्यानुसार परताव्याच्या रकमेची परिगणना करण्यात येईल.

१६) उत्खनन केलेल्या किंवा काढलेल्या वाळू/रेतीची साठवणूक, लिलाव ज्या अपर जिल्हाधिकारी /जिल्हाधिका-याने केला असेल त्याच जिल्ह्यात करावी लागेल व त्यासाठी आकृषक परवान्यासह आवश्यक जमीन उपलब्ध करून घेण्याची जबाबदारी लिलाव धारकाची असेल. वाळू/रेती ठेक्याची मुदत संपण्यापूर्वी ज्या वाळू / रेतीचे उत्खनन केलेले आहे त्या वाळूचा/रेतीचा साठा मुदत संपल्यानंतर १० दिवसात उत्खननाच्या जागेवरून हलविण्यात आला नाही तर तो शासनाच्या मालकीचा होईल. अशा वाळूच्या / रेतीच्या किंमतीबाबत अथवा मालकीबाबत लिलावधारकास अथवा

त्यांच्या ठेकेदारास कोणताही हक्क सांगता येणार नाही किंवा त्याबाबत शासनाविरुद्ध दावा करता येणार नाही.

तसेच लिलावाचा कालावधी संपल्यानंतर तसेच १० दिवसाची मुदत संपल्यानंतर कोणत्याही परिस्थितीत वाळू/रेतीसाठी करण्यास परवानगी देता येणार नाही किंवा त्याच्या वाहतुकीसाठी दुय्यम वाहतूक पासेस देण्यात येणार नाहीत. याबाबत लिलावधारकाशी करावयाच्या करारपत्रात अशाप्रकारची अट अंतर्भूत करण्यात यावी.

१७) लिलावाने दिलेल्या क्षेत्रातील वाळूच्या रेतीच्या वाहतूकीसाठी आवश्यक परवाने / बारकोडींग असलेले पासेस पुस्तके लिलावधारकाला जिल्हाधिकारी / अपर जिल्हाधिकारी कार्यालयाकडून उपलब्ध करून देण्यात येतील. असे पासेस उपलब्ध करून देताना लिलावधारकास वाळूगटात उपलब्ध असलेला अंदाजीत वाळूसाठी व उत्खनन विचारात घेऊन आवश्यक तेवढेच पासेस पुस्तके लिलावधारकास देण्याबाबत जिल्हाधिकारी / अपर जिल्हाधिकारी कार्यालयाने दक्षता घ्यावी, असे वैध परवाने/पासेस धारण करणा-यांनाच वाळू/रेतीची वाहतूक करता येईल.

१८) लिलावधारकास वाळूची / रेतीची वाहतूक करण्यासाठी परवाना द्यावयाचा असल्यास त्याने सहकारी संस्था/संस्थांना प्राधान्य दिले पाहिजे.

१९) लिलावधारकाने जिल्हा परिषद कर / पंचायत कर विहित केल्याप्रमाणे अदा करावेत.

२०) प्रत्येक वाहतूक पावतीवर जिल्हा खनिकर्म अधिकारी यांची सही व शिक्का आवश्यक राहिल. सर्व जिल्ह्यात याच पध्दतीने वाहतूक पावती देणे बंधनकारक राहिल. लिलावाची पूर्ण रक्कम भरल्यानंतर वाळूसाठ्याइतके उत्खनन करण्याचा कायदेशीर अधिकार लिलावधारकास प्राप्त होईल व त्यानुसार अंदाजित वाळूसाठ्याइतकेच उत्खनन / वाहतूक पासेस लिलावधारकास देण्यात यावेत.

२१) लिलावधारकाने त्याला वाटप केलेल्या/मंजूर केलेल्या क्षेत्राच्या सीमा दर्शविणारे खांब उभारावे. तसेच सक्षम प्राधिका-यांच्या पूर्व परवानगीने नेमलेल्या त्याच्या उपठेकेदाराचे नांव, पत्ता व जागेचा तपशील दर्शविणारा फलक योग्य ठिकाणी लावणे आवश्यक आहे.

२२) लिलावाद्वारे विक्री केलेल्या स्थळाचा किंवा रेती / वाळू ठेक्याचा कालावधी जास्तीत जास्त एक वर्षाचा राहिल व तो सर्व साधारणतः १ ऑक्टोबर ते ३० सप्टेंबर असा राहिल. लिलाव घेण्याची तारीख काहीही असली तरी लिलाव वर्षाच्या ३० सप्टेंबर रोजीच संपुष्टात येईल. लिलावाने दिलेल्या क्षेत्रातून करारात नमूद केलेल्या कालावधीत, परवानगी दिलेल्या साधनाच्या सहाय्यानेच वाळूचे/रेतीचे उत्खनन करण्याची जबाबदारी लिलावधारकाची राहिल. वाळू स्थळात अपेक्षित साठा नाही, रस्ते उपलब्ध नाहीत, वाळू स्थळात पाणी आहे अशा तसेच मानवी वा नैसर्गिक आपत्तीच्या कारणास्तव सदर कालावधी कोणत्याही परिस्थितीत वाढवून दिला जाणार नाही व वाळूगट बदलून दिला जाणार नाही.

२३) उत्खनन केलेल्या वाळूच्या / रेतीच्या वाहतुकीसाठी अस्तित्वात असलेले रस्तेच लिलावधारकाने वापरावयाचे आहेत. तसेच वाहतुकीसाठी वेगळे रस्ते उपलब्ध करून दिले जाणार नाहीत. तसेच वाहतुकीसाठी नवीन रस्ता मिळविण्याची जबाबदारी लिलावधारकाची राहिल. रस्ते उपलब्ध नाहीत किंवा वाहतुकीसाठी बंद आहेत या कारणास्तव कोणत्याही परिस्थितीत रेती/वाळू उत्खननाचा कालावधी वाढवून दिला जाणार नाही अथवा रेती/वाळूघाट बदलून दिला जाणार नाही.

२४) नदीपात्रातून /नाल्यातून अथवा त्याला रेती /वाळू उत्खनन करण्यासाठी ज्या क्षेत्राचे वाटप केले असेल त्याक्षेत्रातून रेती/वाळू उत्खनन करताना नैसर्गिक संपत्तीस व पर्यावरणास धोका होणार नाही याची सर्व खबरदारी लिलावधारकाने घ्यावयाची आहे.

२५) रेतीचे/वाळूचे नदीपात्रातून/नाल्यातून भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणेने सर्वेक्षणानंतर विहित केलेल्या खोलीपेक्षा जास्त उत्खनन करण्यात येऊ नये. तसेच नदीपात्र/नाला यांचे पात्र बदलून अथवा त्यांना हानी पोहोचवून पर्यावरणाचे नुकसान होणार नाही याचीही खबरदारी लिलावधारकाने घ्यावयाची आहे.

२६) लिलावधारकाने गावक-यांच्या निस्तार हक्कांस बाधा पोहोचविता कामा नये.

२७) रेती/वाळूचे उत्खनन करताना अथवा वाहतुक करताना अपघात झाल्यास लिलावधारकाने अपघाताची माहिती तात्काळ जवळच्या पोलीस ठाण्यात द्यावी.

२८) लिलावधारकाने रेतीच्या/वाळूच्या वाहतुकीसाठी सक्षम प्राधिका-यांनी म्हणजे जिल्हा खनिकर्म अधिकाऱ्याने प्रमाणित व स्वाक्षरित केलेली वाहतूक पावती वाळू / रेतीची वाहतूक करणा-या प्रत्येक वाहनासोबत दरवेळी देणे आवश्यक आहे. लिलावधारकाने त्याच्या लिलावस्थळातील रेती / वाळूची वाहतूक करणा-या वाहनास त्याच्या वहन क्षमते इतक्याच परिमाणाची वाहतूक पावती द्यावी. कोणतेही वाहन त्यापेक्षा अधिक परिमाणाची रेती / वाळू वाहून नेत असल्याचे आढळून आल्यास त्या वाहनातील संपूर्ण गौणखनिज अवैध आहे असे समजून त्यावर नियमानुसार दंडात्मक कारवाई तसेच क्षमतेपेक्षा जास्त वाहतूकीबाबत मोटर वाहन कायदानुसार कारवाई करावी. दंडनीय कारवाईबरोबर जप्त केलेल्या रेतीचा लिलाव करण्यात यावा. त्याचप्रमाणे लिलावधारकाने रेती / वाळूचे केलेले उत्खनन, विक्री व वाहतूक केलेल्या रेतीबाबतची दैनंदिन हिशोब नोंदवही ठेवणे आवश्यक आहे. ही नोंदवही व इतर हिशोब कागदपत्रे जिल्हा खनिकर्म अधिकारी, खनिकर्म निरीक्षक, महसूल अधिकारी तसेच जिल्हाधिकारी व भूविज्ञान व खनिकर्म संचालनालयातील निरीक्षण करणा-या अधिका-यांसाठी उत्खननाच्या जागेवर उपलब्ध करून द्यावीत.

२९) गौण खनिजाच्या उत्खननाचे, विक्रीचे व वाहतूकीच्या संबंधातील सर्व हिशोब व कागदपत्रे, लिलावाने / परवानाने दिलेल्या जागेवर ठेवली पाहिजे. सदरहू हिशोब व कागदपत्रे संबंधित महसूल अधिकारी, खनिकर्म अधिकारी तसेच भूविज्ञान व खनिकर्म संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य, नागपूर यांच्या अधिपत्याखालील अधिका-यांच्या निरीक्षणाकरिता उपलब्ध करून द्यावीत.

३०) लिलावधारकाने करारनामा करतेवेळी लिलावाच्या अटी व शर्तीचे यथोचित पालनार्थ रक्कम रु. ३,००,०००/- (रुपये तीन लक्ष फक्त) किंवा अपसेट प्राईसच्या २०% यापैकी अधिक असेल तेवढी रक्कम अनामत रक्कम म्हणून विभागीय आयुक्त / जिल्हाधिकारी यांच्याकडे ठेवणे आवश्यक आहे. परंतु ज्या वाळू गटाची हातची किंमत रु. १० लाखापेक्षा कमी असेल तर हातच्या किंमतीच्या २०% रक्कम अनामत रक्कम म्हणून घ्यावी. ही रक्कम लिलावधारकाने लिलावाचे मुदतीत सर्व अटी व शर्तीचे योग्यरित्या पालन केल्यास, लिलावाची मुदत संपल्यावर परत करण्यात येईल. अटी व शर्तीचे पालन न केल्यास अनामत रक्कम जप्त करण्यात येईल.

३१) लिलावधारकाने नियमात नमुद केल्याप्रमाणे अटी व शर्तीचे तसेच गौण खनिज उत्खनन नियमातील तरतूदी नुसार असलेले नियम (संबंधित विभागास लागू असलेले नियम) आणि महाराष्ट्र जमीन महसूल अधिनियमातील तरतूदी नुसार लागू असलेल्या नियमाचे पालन करणे बंधनकारक राहिल. त्याचप्रमाणे लिलावधारकाने रेतीचा/वाळूचा पूर्ण उपयोग गौण खनिज म्हणूनच केला पाहिजे.

३२) रेतीचे/ वाळूचे उत्खनन करतेवेळी जर काही प्रमुख खनिज आढळून आल्यास लिलावधारकाने/ठेकेदाराने विभागीय आयुक्त / जिल्हाधिकारी /अपर जिल्हाधिकारी यांच्याकडे सात दिवसात कळविले पाहिजे.

३३) खाडी पात्रात ड्रेझरद्वारे रेती उत्खनन करणाऱ्या ड्रेझरधारकाने पर्यावरण विभागाने वेळोवेळी निर्गमित केलेल्या सुचनेस अनुसरून ड्रेझर्ससाठी परवानगी घेताना सर्व ड्रेझर्सची यादी एकत्रितपणे पर्यावरण विभागास सादर करावी. पर्यावरण विभागाने नाहरकत प्रमाणपत्राबाबत १० दिवसात निर्णय घेणे अनिवार्य आहे. तसा निर्णय न घेतल्यास संबंधित अधिकारी / कर्मचारी यांच्याविरुद्ध कारवाई करण्यात येईल. तसेच लिलावधारक / परवानाधारक यांना पर्यावरण विषयक व तटीय विनियमन नियमाच्या तरतूदींचे पालन करणे बंधनकारक आहे.

३४) कोल्हापूर पध्दतीचे बंधारे असलेल्या ठिकाणी पाटबंधारे विभाग / विभागीय आयुक्त / जिल्हाधिकारी यांनी निश्चित केलेल्या अंतराच्या मर्यादेचे बंधन पाळणे आवश्यक असेल.

३५) सार्वजनिक पाणवठा / पाणी पुरवठा व्यवस्था असलेल्या ठिकाणापासून १०० मिटर अथवा भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा निश्चित करेल तेवढ्या अंतरापलिकडे उत्खनन करणे आवश्यक आहे.

३६) वाळूची वाहतूक करतांना वाहनातील वाळू प्लास्टिक पेपरने / ताडपत्रीने आच्छादित करूनच वाळूची वाहतूक करणे बंधनकारक आहे. अशी वाहतूक न केल्यास दंडात्मक कारवाई करण्यात यावी.

३७) अंदाजित परिमाणापेक्षा अधिक वाळूसाठा रेतीगटात असल्यास त्यावर लिलावधारकाचा कोणताही अधिकार राहणार नाही व अंदाजित परिमाणापेक्षा अधिक उत्खनन करण्यास लिलावधारकास परवानगी देता येणार नाही, या अटी करारनाम्यात अंतर्भूत कराव्यात.

३८) अवैध वाळू / रेती साठा पकडल्यानंतर महाराष्ट्र जमीन महसूल अधिनियम १९६६ मधील नियम ४८ (७) व (८) नुसार कारवाई करण्यात यावी.

३९) विभागीय आयुक्त / जिल्हाधिकारी/ अपर जिल्हाधिकारी यांनी शासकीय / निमशासकीय, स्वायत्तसंस्था व सहकारी संस्था यांना कोणत्याही कामासाठी वाळू / रेतीगट राखीव ठेवू नये तसेच कोणत्याही प्रकारचा परवाना देण्यात येऊ नये. अपवादात्मक परिस्थितीत वाळूगट राखून ठेवणे किंवा परवाना द्यावयाचा झाल्यास असा प्रस्ताव राज्य शासनास पाठवावा. त्यावर राज्य शासन निर्णय घेईल.

४०) वाळू /रेती निर्गती बाबत अथवा त्या अनुषंगाने यापूर्वी निर्गमित करण्यात आलेल्या शासन निर्णय, शासन जापन, शासन परिपत्रक अथवा शासनपत्रान्वये देण्यात आलेले आदेश, सूचना तरतुदी या शासन निर्णयातील ज्या तरतूदींशी विसंगत असतील अशा प्रकरणी या शासन निर्णयातील तरतूदी अंतीम समजून त्यानुसार कार्यवाही /अंमलबजावणी करावी.

D. अवैध उत्खनन व वाहतुक कारवाईत जप्त वाळू/रेती साठयाबाबत करावयाची कार्यवाही:-

(१) अवैध उत्खनन व वाहतुकीत जप्त केलेल्या वाळू/रेती साठयासाठी संबधितावर महाराष्ट्र जमीन महसूल अधिनियम १९६६ मधील कलम ४८ (७) व (८) नुसार कार्यवाही करण्यात यावी.

(२) अवैध वाळू/रेती साठयाच्या प्रकरणी बिनशेती परवानगी नसल्यास नियमातील तरतुदीप्रमाणे कार्यवाही करण्यात यावी.

(३) जिल्ह्यात लिलावात गेलेल्या वाळू/रेतीच्या सरासरी प्रतीब्रास किंमतीनुसार जप्त केलेल्या वाळू/रेतीसाठयाची हातची किंमत निश्चित करण्यात यावी. (लिलाव झाले नसल्यास मागील वर्षाच्या लिलावात गेलेल्या वाळू/रेतीच्या सरासरी प्रतीब्रास किंमतीनुसार हातची किंमत निश्चित करावी)

(४) निश्चित केलेल्या हातच्या किंमतीनुसार जप्त केलेल्या साठयाचा लिलाव अपर जिल्हाधिकारी/जिल्हाधिकारी यांनी करावा.

E. सदर शासन निर्णय वित्त विभागाच्या अनौपचारिक संदर्भ क्रमांक २६/२०१३/व्यय-९, दिनांक २४/०१/२०१३ अन्वये प्राप्त झालेल्या सहमतीने निर्गमित करण्यात येत आहे.

सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक २०१३०३१३११५९५५७३१९ असा आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करुन काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

(मा. आ. गुट्टे)

शासनाचे उपसचिव

प्रत,

१. मा.राज्यपाल यांचे सचिव (पत्राने) /मा.मुख्यमंत्री /मा.उपमुख्यमंत्री /मा.मंत्री / मा.राज्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
२. सर्व मंत्रालयीन विभाग.
३. सर्व विभागीय आयुक्त.
४. सर्व जिल्हाधिकारी.
५. सर्व उपविभागीय अधिकारी.
६. सर्व तहसिलदार.
७. संचालक, भूविज्ञान व खनिकर्म संचालनालय, नागपूर.
८. संचालक, भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.
९. प्रधान मुख्य वन संरक्षक, नागपूर.
१०. महालेखापाल-१, महाराष्ट्र राज्य (लेखा व अनुज्ञेयता), (लेखापरिक्षा), मुंबई.
११. महालेखापाल-२, महाराष्ट्र राज्य (लेखा व अनुज्ञेयता), (लेखापरिक्षा), नागपूर.

१२. सर्व कार्यासन, महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई-४०० ०३२.

१३. निवडनस्ती "ख" कार्यासन, महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२.